

Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde Çeyrek Asır: Kitapçıbaşı Süleyman Hasbî Efendi (1827-1909)

Quarter Century in the Yıldız Palace Library: The Chief Librarian Süleyman Hasbî Effendi (1827-1909)

Kasım HIZLI

Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, Türkiye

The Directorate of State Archives
of the Presidency of the Republic of
Turkey, İstanbul, Turkey

öz

Selanik Vilayeti'ne bağlı Pravişte kazasında doğan Süleyman Hasbî Efendi, medreselerde Arabî ilimleri tahsil ederek icazetname almıştır. 1864 yılında atık Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuştur. Kaymakamlık, müftülük ve muallimlik gibi değişik mesleklerde görev yapmıştır. 1881 yılında yayınladığı Mecelle şerhi, meslek kariyerinde yeni bir sayfanın açılmasını sağlamıştır. Yazdığı eserle Yıldız Sarayı'nın dikkatini çekmiş ve 22 Aralık 1881'de saray kitapçılığına tayin edilmiştir. Saraydaki görevleri yanında Abdülkadir Geylanî ve Abdülgani Nablusî'nin eserlerinden tercüme yapmıştır. 1891 yılında II. Abdülhamid'in isteği üzerine İmam Gazzalî'nin Tehâfütü'l-Felâsife isimli eserinin Türkçe'deki ilk tam tercümesini yapmıştır. Aynı yıl kitapçıbaşılığa tayin edilmiştir. II. Abdülhamid'in merak duyduğu tarihi meseleleri araştırıp arz eden Hasbî Efendi, padişah tarafından "ayaklı kütüphane" olarak nitelendirilmiştir. Saray kütüphanesinde üstlendiği vazife ve yayınladığı eserlerle Türk kütüphanecilik ve kültür tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Dikkate değer bir bibliyograf portresi sunan Hasbî Efendi biyografisi, II. Abdülhamid'in tasavvufi eğitimi ve felsefe tarihine olan ilgisi hakkında da fikir vermektedir. Bu çalışmada Süleyman Hasbî Efendi'nin biyografisi, saray kütüphanesinde icra ettiği görevler ve eserleri incelenerek II. Abdülhamid dönemi saray görevlilerinden önde gelen bir simanın portresi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Hasbî, II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı Kütüphanesi, Abdülkadir Geylanî, Abdülgani Nablusî, İmam Gazzalî, Tehâfütü'l-Felâsife

ABSTRACT

Süleyman Hasbî Effendi, who was born in the district of Pravishta in Thessaloniki Province, studied Arabian sciences in madrasahs and received his diploma. He graduated from the former Mekteb-i Mülkiye (Faculty of Political Sciences) in 1864. Hasbî Effendi, who could speak and write Turkish, Arabic and Persian, worked in various positions such as district governor, mufti and teacher. The Mecelle commentary published in 1881 enabled the opening of a new page in his professional career. He attracted the attention of Yıldız Palace with his work and was assigned to the palace library on December 22, 1881. In addition to his duties in the palace, he translated the works of Abdülkadir Geylanî and Abdülgani Nablusî. In 1891, at the request of Abdülhamid II, he made the first full translation of Imam Gazzalî's work named Tehâfütü'l-Felâsife in Turkish. In the same year, he was appointed as chief librarian. Hasbî Effendi, who researched and presented historical issues that Abdülhamid II was interested in, was described by the Sultan as a "walking encyclopedia". He has an important place in the history of Turkish librarianship and culture with the work he undertook in the palace library and the works he published. The biography of Süleyman Hasbî Efendi, which presents a remarkable bibliographer portrait, also gives an idea about the mystical tendency and the interest of Abdülhamid II in the history of philosophy.

Keywords: Süleyman Hasbî, Abdülhamid II, Yıldız Palace Library, Abdülkadir Geylanî, Abdülgani Nablusî, İmam Gazzalî, Tehâfütü'l-Felâsife

Geliş Tarihi/Received: 28.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 22.09.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Kasım HIZLI

E-posta: kasimhizli@gmail.com

Atıf: Hızlı, K. (2022). Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde Çeyrek Asır: Kitapçıbaşı Süleyman Hasbî Efendi (1827-1909). *Turcology Research*, 73, 1-9.

Cite this article: Hızlı K. (2022). Quarter Century in the Yıldız Palace Library: The Chief Librarian Süleyman Hasbî Effendi (1827-1909). *Turcology Research*, 73, 1-9.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

II. Abdülhamid döneminin kültürel birikimini yansıtan Kütübhâne-i Hümayun (Yıldız Sarayı Kütüphanesi), sayıları otuz bini bulan eserleri ile bünyesinde kıymetli hazineler barındırmakta idi.¹ Kitap sanatı bakımından değerli, içerik itibarıyla zengin olan bu kütüphanenin idaresi, kitabî denilen kitapçılar ile serkitabî denilen kitapçıbaşının uhdesinde idi.² II. Abdülhamid'in tahta geçince ilk icraatlarından biri 23 Eylül 1876'da dönemin seçkin âlimlerinden Gelenbevizâde Ahmed Tevfik Efendi'yi kitapçıbaşılığa tayin etmek olmuştur.³

1 Karatepe, 2013: 544.

2 Sarayda istihdam edilen görevlinin resmî unvanı "serkitabî" idi. Sıklıkla bu unvan kullanılmakla birlikte belgelerde "kitapçıbaşı" unvanına da rastlanmaktadır. BOA, Y.PRK.BŞK, 16/72, 28 Muharrem 1307 (24 Eylül 1889); Y.PRK.SGE, 7/70, 13 Muharrem 1315 (13 Haziran 1897).

3 "Mabeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Kitapçıbaşılığı Gelenbevizâde hafidi bilâd-ı hamse mevâlisinden Meclis-i Tahkikat-ı Şerîye Başkâtibi faziletli Ahmed Tevfik Beyefendi hazretlerine ihale buyurulmuştur. Zat-ı şevket-simât-ı hazret-i tâcdârinin ulûm ve maârif-i cellilede derkâr olan melekât-ı hümayûnları mülâbesesiyle hizmet-i mezkûreye ehil bir zâtın tayini zaten muktezâ idi. Ulûm-ı aklıye ve nakliyyede devrinin üstâz-ı kâmilî ve hall-i mesâil-i mu'zîlada asrının tahrîr-i fâzılı Gelenbevi İsmail Efendi hazretlerinin hafidi olan mîr-î müşârun ileyh, Gelenbevi'nin peyrev ve elsinde-i ecnebiye ve husûsan Fransızca tekellüm ve kitâbette kemâl-i icâde ve maharetleri cihetiyle sâni-i Gelenbevi olup padişâh-ı maârif-perver ve şehinşâh-ı avârif-güster efendimiz hazretlerinin nazar-ı nakkâd-ı feyz-i i'tiyâd-ı hümayûnlarına arz olunmak üzere tertib olunacak kütüb ve resâilin ehemmiyeti böyle bir cihbizin unvân-ı intihâb ve fazileti olacağından Kütübhâne-i Hümayûn reşk-âver-i hüküm-hâne-i me'mûn olacak bir hale getirileceğinden şübhe olunamaz." Vakıt, Numara: 327, 11 Eylül 1292: 1.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Süleyman Hasbî Efendi, kitapçı olarak girdiği saray kütüphanesinde Gelenbevîzâde Ahmed Tefvik Efendi'nin vefatı ile kitapçıbaşılığa yükselerek uzun yıllar hizmet etmiştir.⁴ Bir Mülkiyeli olarak başladığı meslekî kariyerini üst düzey bir kütüphaneci olarak tamamlamıştır. Bu branş değişikliği, meslek grupları arasındaki geçişlere ilginç bir örnek teşkil etmesi kadar Türk kütüphaneciliğine çeyrek asır hizmet eden bir şahsiyetin biyografi ve faaliyetlerini barındırması açısından önem arz etmektedir.

Yurt içi ve yurt dışından gelen eserlerle sürekli genişleyen Yıldız Kütüphanesi, ev sahipliği yaptığı eserler yanında kütüphane işleriyle meşgul olan kitapçıların tahsil, birikim ve çalışma düzenleri ile incelenmeyi beklemektedir. Fıkıh, tasavvuf ve Arabî ilimler konusundaki yetkinliği ile bilinen Süleyman Hasbî Efendi üst düzey bir görevde uzun süre kalmasına ve *Tehâfütü'l-Felâsife*'nin Türkçe'deki ilk tam tercümesini yapmasına rağmen hayatı ve faaliyetleri bugüne kadar gölgede kalmıştır. Bu çalışma ile hem Kitapçıbaşı Süleyman Hasbî Efendi'nin biyografisi ve eserleri üzerinde durulmuş hem de Mülkiye'den saray kitapçılığına geçişinin arkasındaki dinamikler ile kütüphanecilik alanındaki faaliyetleri incelenmiştir.

Biyografisi

1827 yılında Selanik Vilayeti'ne bağlı Pravişte⁵ kazasında doğmuştur. Hacı Hâfız Efendi'nin oğludur. Medreselerde Arabî ilimleri tahsil ederek icazetname almıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça konuşup yazabilen Hasbî Efendi, 1864 yılında atik Mekteb-i Mülkiye'den⁶ birinci derecede diploma alarak mezun olmuştur.⁷

1865 Haziranı'nda 2000 kuruş maaşla Ahyolu Kazası kaymakamlığına tayin edilmiştir. Sırasıyla Cisir-i Ergene, Zağra-yı Atik, Kırkkilise, Dimetoka ve Leskofça kaymakamlıklarında bulunmuştur.⁸ Bir süre Pravişte Müftülüğü görevini deruhde etmiştir.⁹

Eylül 1876'da Gülhane Askeri Rüşdiyesi Türkçe gramer muallimliği, Darulmuallimîn Türkçe muallimliği ve Fatih Rüşdiyesi Coğrafya muallimliği yapmıştır.¹⁰

Eylül 1878'de 3000 kuruş maaşla üç buçuk sene sürecek olan Ayıntab Kazası kaymakamlığına tayin edilmiş, bu görevi 21 Aralık 1881 tarihinde sona ermiştir.¹¹

22 Aralık 1881'de 2400 kuruş maaşla kitabî-i hazret-i şehriyârîliğe tayin edilmiştir. Kitapçıbaşı Gelenbevîzâde Ahmed Tefvik Efendi'nin 1891 yılında ölümüne kadar maiyetinde çalışmıştır. 3 Ocak 1891'de 5250 kuruş maaşla serkitabîliğe terfi etmiştir. Vazifesi Şubat 1909'a kadar devam eden Hasbî Efendi'nin son maaşı 7000 kuruştur.¹²

1899 yılında Surre-i Hümayun Emaneti uhdesine verilen Süleyman Hasbî Efendi, üçüncü rütbe Mecidî Nişanı ile üçüncü rütbeden Osmanî nişanlara sahip olarak rütbe-i bâlâ ricalı arasına dâhil olmuştur.¹³

Damadı Hacı Şakir Efendi de kitabî-i hazret-i şehriyârî yani Yıldız Sarayı kitapçılarındandır.¹⁴ Mekteb-i Hukuk mezunu olan oğlu Mehmed Emin Bey ise Mâbeyn kâtiplerindendir.¹⁵

Süleyman Hasbî Efendi'nin 22 Aralık 1881 tarihinde yayınladığı *Tafsîli-Tavzîhi'l-Kavâidi'l-Fıkhiye ve'l-Usûliye Fî Evveli'l-Mecelleti'l-Ahkâmî'l-Adliye* isimli eseri, Yıldız Sarayı'ndaki kitapçılık görevine tayininin arkasındaki dinamikle ilgili ipucu vermektedir. Zira Hasbî Efendi bu kitabın yayınlanmasından yaklaşık iki hafta sonra saray kitapçılığına tayin edilmiştir. İstanbul'da dönemin prestijli yayınevlerinden Matbaa-i Osmaniye'de yayınlanan eser, kısa sürede sarayın dikkatini çekmiştir. Yazarın İslami ilimler ve hukuk alanındaki yetkinliği fark edilince saraya davet edilerek görevlendirilmiştir. Aynı dönemde yazdıkları eserlerin başarısı sebebiyle Yıldız Sarayı'nda işe alınan başka isimler de mevcuttur. Hatta bu şekilde işe alma usulünün bir gelenek haline geldiği bile söylenebilir (Resim 1).¹⁶

Resim 1.

Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin Dış Kısmı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 90552/37)

4 Ali Said: 42.

5 Pravişte Osmanlı döneminde Selanik Vilayeti'nin Drama Sancağı'na bağlı bir kaza idi. Bugün Yunanistan'ın Doğu Makedonya ve Trakya Bölgesi'ne bağlı Pangaio belediyesinde bulunan bir beldedir. Sezen, 2017: 625.

6 1859 yılında Ticarethane-i Âmiri binasında eğitime başlayan ilk ve eski Mekteb-i Mülkiye için bk. Babaoğlu, 2020: 55.

7 BOA, DH.SAİD, 146/138; Mücellidoğlu Ali Çankaya: 17.

8 BOA, ŞD, 1092/40, 27 Rebiülahir 1327 (18 Mayıs 1909).

9 Süleyman Hasbî: 2-4.

10 BOA, ŞD, 1092/40.

11 BOA, ŞD, 1092/40.

12 "Serkurena Hacı Ali Paşa tarafından yazılan mülahazada Süleyman Hasbî Efendi'nin Sultan Abdülhamid'in bendelerinden olduğu ve vazifesinden memnuniyet duyulduğu kaydedilmiştir." BOA, DH.SAİD, 146/138; ŞD, 1092/40.

13 BOA, İ.DH, 1360/23, 29 Receb 1316 (14 Aralık 1898).

14 BOA, Y.PRK.SGE, 9/2.

15 BOA, DH.SAİD, 156/199.

16 II. Abdülhamid'in gözde mabeyncilerinden Emin Bey'in, İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat isimli eserinin yayınlanması üzerine saraya davet edilerek işe başlaması hakkında bkz. Seyyah Mehmed Emin, 2007: XVII; Benzer şekilde Mabeyn Mütercimi Rıza Bey, Lisan Mektebi'nden mezun olduktan sonra Şura-yı Devlet Evrak Odası hulefâlığı yaparken tercüme edip yayınladığı roman, padişah tarafından beğenilince işe alınmıştır. Mabeyn Mütercümü Malyake Efendi, Heybeliada'da Rum Ticaret Mektebi'nden mezun olduktan sonra Scaleri'nin kitabını tercüme etmiş, bu çeviri üzerine Rumca mütercimliğine kabul edilmiştir. BOA, Y.PRK.TKM, 26/11, 16 Muharrem 1310 (9 Ağustos 1892).

Yıldız Sarayı'nın diğer yüksek rütbeli görevlileri gibi Nişantaşı'nda ikamet eden Hasbî Efendi'nin uzun süre çektiği hastalık, vazifesine devam etmesine mâni olduğundan II. Meşrutiyet sonrası emekliye sevk edilmiştir. Kütüphane-i Hümayun'un bu emektar âmirine 24 Şubat 1909'da 4500 kuruş emekli maaşı tahsis edilmiştir.¹⁷

28 Şubat 1909 Cumartesi günü Nişantaşı'ndaki konağında vefat etmiştir. Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Edirnekapı haricinde İbrahim Halebî merhum civarındaki aile mezarlığına defnedilmiştir.¹⁸ Eşi Seher Hanım'a 15 Mayıs 1909 tarihinde Mülkiye Tekai Sandığı'ndan 1381 kuruş maaş bağlanmıştır.¹⁹

1971 yılında Haliç çevresindeki yolların yapımı sırasında diğer birçok parselle birlikte İbrahim Halebî parseli de tamamen ortadan kaldırıldığından kültür ve kütüphanecilik tarihimizin bu önemli temsilcisinin mezarı günümüzde mevcut değildir.²⁰

Eserleri

Tafsîl li-Tavzîhi'l-Kavâidi'l-Fıkhiye ve'l-Usûliye fî Evveli'l-Mecelleti'l-Ahkâmî'l-Adliye

Süleyman Hasbî, *Tafsîl li-Tavzîhi'l-Kavâidi'l-Fıkhiye ve'l-Usûliye fî Evveli'l-Mecelleti'l-Ahkâmî'l-Adliye*, Matbaa-i Osmaniye, 1 Kanunievvel 1297, (258 sayfa).

Süleyman Hasbî Efendi, bu eserinde *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'nin birinci kitabında bulunan fıkıh meselelerinin kaynağı durumundaki kavâid-i fıkhiye ve usûliyyeyi izah etmiştir. Esere klasik usûlde besmele, hamdele ve salvele ile başlamıştır. Bu kısım ağır ve ağıdalı bir Türkçe ile kaleme alınmıştır.

Yazar kendisini Ayıntab kaymakamlığından ayrılmış eski Pravişte müftüsü olarak tanıtmıştır. Bu unvanla okuyucuya ilmiye mesleğine olan intisabı ve derecesini göstererek güven telkin etmek istediği söylenebilir. Sebeb-i telif kısmında, eseri dostlarının isteği üzerine yazdığını ifade eder. Böyle bir çalışma ortaya koymanın çok ağır bir yük olduğunu bildiği halde dostlarının isteğini yerine getirmek ve gençlere hayırlı bir yadigar bırakmak gayesiyle Yüce Allah'ın yardımına başvurarak eseri yazmaya karar vermiştir. Ayıntab kaymakamlığından ayrıldıktan sonra geceli gündüzlü yoğun bir mesai ile ikmal ettiği kitap, II. Abdülhamid'in "nâm-ı hümâyûnlarına" olarak 13 Aralık 1881'de basılmıştır.²¹

Mecelle'nin ilk kitabının yüz maddesinin açıklamasından oluşan eserde her maddenin altında, kaidenin Arapça aslına yer verilmiştir. Maddelerin devamında kaidelerin âyet ve hadislerdeki dayanakları sıralanarak meselenin anlaşılabilmesi için örnekler sıralanmıştır. Bu kısım, ilmiye ricalinin anlayabileceği dil ve terimler kullanılmıştır.

Eser yayınlandıktan iki hafta sonra (22 Aralık 1881) Süleyman Hasbî Efendi'nin kitabı-i hazret-i şehriyârîliğe tayin edilmesi, Yıldız Sarayı'ndaki uzun soluklu kütüphanecilik görevine bu eserin prestiji ile adım attığı izlenimi vermektedir. Hasbî Efendi'nin *Mecelle* şerhi bu yönüyle, yazarının memuriyet hayatında kişisel bir milad teşkil etmesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

Kitâb-ı Mirkât-ı Merâtib-i İlm-i Ledünnî fî Menâkıb-ı Abdülkâdir-i Geylânî

Süleyman Hasbî, *Kitâb-ı Mirkât-ı Merâtib-i İlm-i Ledünnî fî Menâkıb-ı Abdülkâdir-i Geylânî*, Matbaa-i Osmâniye, 14 Cemâziyelevvel 1300, (312 sayfa).

Süleyman Hasbî Efendi bu eserinde meşhur İslam mutasavvıflarından Abdülkadir Geylanî'nin (ö. 1165-66) menkıbe ve vasıflarına yer vermiştir. Eserin girişinde Arapça besmele, hamdele ve salvele yer almaktadır.

Sebeb-i telif kısmında "evliyanın serdarı" olarak nitelediği Abdülkadir Geylanî hakkındaki eser Arapça olduğu için insanların okuyup anlamakta zorluk çektiğini, kitabın faydasını artırmak için "zebân-ı azbû'l-beyân-ı Türkî'ye/ Tatlı ve akıcı Türk diline" tercüme ettiğini ifade eder.²²

Abdülkadir Geylanî'nin doğumu, nesebi, ahvali, sıfatları, kerametleri, mücâhedesi, ilim ve fazileti, meşâyih ve müridânî ile vefatına yer verilmiştir. Ayrıca bazı meşâyihin biyografileri ile onların Abdülkadir Geylanî hakkındaki ifadeleri sıralanmıştır.

Eserde tasavvufî terim ve tabirlere sıklıkla yer verilmiş, bu sebeple süslü bir Türkçe kullanılmıştır. Süleyman Hasbî Efendi'nin "kitabı-i hazret-i şehriyârî" ünvanı ile kendini tanıttığı eser, II. Abdülhamid adına 23 Mart 1883 tarihinde basılmıştır.

Şerh ve Terceme-i Delâil-i Abdülkâdir Geylânî

Süleyman Hasbî, Şerh ve Terceme-i Delâil-i Abdülkâdir Geylânî, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, Sene 1306, (300 sayfa).

İslam mutasavvıflarından Abdülkadir Geylanî'nin *Evrâd-ı Şerife*'si ile *Salevât-ı Kübrâ* isimli *Delâilü'l-Hayrâtı*'nin şerh ve tercümesidir. Geleneksel usûlde besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eser, salevât-ı şerife şerhi olduğu için salvele kısmı diğer kısımlardan geniş tutulmuştur. Hazret-i Peygamber üzerine salevât getirmenin ehemmiyeti âyet-i kerime ve hadîs-i şeriflerle anlatılmıştır.

Süleyman Hasbî Efendi sebep-i telif kısmında, "Ol nebî-yi zî-kerem sallallâhü aleyhi ve sellem benim üzerime salât ettiğinzde salâtınızı güzel ediniz yani huzûr-ı kalb ve cemiyet-i hâtır ile tasliye ve teslim ediniz. Zira sizler benim üzerime kendi esmâniz ile ve âbâ ve peder ve ecdadınızın ve aşâir-i kavm ü kabilenizin esâmî ve nâmlarıyla arz olunursunuz" mealindeki hadis-i şerifi nakletmiştir. Hasbî Efendi, salevât getirirken huzûr-ı kalbin, edilen salât ve selamın manasının bilinmesine bağlı olduğuna dikkat çekmiştir. *Delâilü'l-Hayrâtı*' Kadirî müridleri ve diğer Müslümanlar okurken mana ve meziyetlerini düşünerek okumalarının huzûr-ı kalbe vesile olacağı düşüncesiyle eseri "tatlı ve akıcı Türk diline" şerh ve tercüme ettiğini ifade etmiştir.²³

17 BOA, Y.MTV, 313/117, 2 Safer 1327 (23 Şubat 1909).

18 "İrtihal", İkdâm, Numara: 5302, 15 Şubat 1324: 3.

19 BOA, ŞD, 1092/40.

20 İşli, 1994: 448-449.

21 Süleyman Hasbî, Tafsîl Li-Tavzîhi'l-Kavâidi'l-Fıkhiye: 2-4.

22 Süleyman Hasbî, Kitâb-ı Mirkât-ı Merâtib-i İlm-i Ledünnî Fî Menâkıb-ı Abdülkâdir-i Geylânî: 5.

23 Süleyman Hasbî, Şerh ve Terceme-i Delâil-i Abdülkâdir Geylânî: 6-7.

Eser bir vird (zikir, dua) olduğu için okuyanlara kolaylık olması açısından dört kısma ayrılmıştır. Tasavvufi terimler kullanılarak şerh edilen eserin dili süslüdür. Hasbî Efendi'nin "kitabî-i hazret-i şehriyârî" ünvanı ile kendini tanıttığı eser, II. Abdülhamid adına 1889 yılında basılmıştır.

Hasbî Efendi'nin tercümesinin günümüz Türkçesi ile yayını yapılmıştır:

Abdülkadir Geylanî, *Delâil-i Abdülkadir Geylanî Salavât-ı Kübrâ Tercüme ve Şerhi*, Sadeleştiren: Ahmet Coşkun, Çelik Yayınevi, İstanbul 2012, (440 sayfa).

Umdetü's-Sâlihîn fî Terceme-i Gunyetü't-Tâlibîn

Süleyman Hasbî, *Umdetü's-Sâlihîn fî Terceme-i Gunyetü't-Tâlibîn*, Matbaa-i Osmaniye, Sene 1303, Cilt I, (294 sayfa)/Cilt II, (283 sayfa).

Abdülkadir Geylanî'nin İslam dininin farz, sünnet ve âdâbını öğretmek; âyet ve hadislerle müminleri ibadetlere teşvik ve günahlardan sakındırmak, salihlerin hallerini anlatmak için kaleme aldığı *Gunyetü't-Tâlibîn* isimli eserinin tercüme ve şerhidir. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eser iki ciltten oluşmaktadır.

Sebeb-i telif kısmında eser Arapça olduğu için bütün Müslümanların faydalanmadığını, geniş kitlelere ulaşması "tatlı ve akıcı Türk diline" tercüme edilmesine bağlı olduğundan II. Abdülhamid'in tayini ile eseri şerh ve tercüme ettiğini ifade eder. *Gunyetü't-Tâlibîn*, Hanbelî mezhebinin hükümlerine göre yazıldığından Hanefî mezhebi mensuplarına farklı gelecek bazı konuların olabileceği, eseri okuyanların bu hususa dikkat ederek Hanbelîleri hata ve sapıklıkla itham etmemeleri konusunda uyarır.²⁴

Hasbî Efendi'nin "kitabî-i hazret-i şehriyârî" ünvanı ile kendini tanıttığı eser, sade bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. II. Abdülhamid'in adına Haziran 1886'da basılmıştır.

Ta'tîrû'l-Enâm fî Ta'bîrî'l-Menâm

Süleyman Hasbî, *Ta'tîrû'l-Enâm fî Ta'bîrî'l-Menâm*, Hilal Matbaası, İstanbul, Sene 1306, (819 sayfa).

Meşhur İslam bilgini ve mutasavvıflarından Abdülgani Nablusî'nin (ö. 1731) çok okunan ve şöhret bulan rüya tabirine dair eserinin tercümesidir. Rüyanın özellikleri ve önemine dair uzun bir girişin ardından rüya tabirleri alfabetik sıra ile verilmiştir.

Süleyman Hasbî Efendi'nin "kitabî-i hazret-i şehriyârî" ünvanı ile kendini tanıttığı eser, sade bir Türkçe ile kaleme alınmıştır. Esasında 410 sayfa olan eserin sayfaları tek sayılarla belirtilmiştir. Taş baskıdır.

Terceme-i Kitâb-ı Tehâfütü'l-Felâsife li'l-İmami'l-Gazâlî

Süleyman Hasbî, *Terceme-i Kitâb-ı Tehâfütü'l-Felâsife li'l-İmami'l-Gazâlî*, Sene 1308, (292 s).

İslam âlimi İmam Gazzalî'nin (ö. 1111) Meşşâî İslam filozoflarını eleştirdiği *Tehâfütü'l-Felâsife* isimli eseri uzun asırlar medreselerde, bazı tekke ve saraylarda okunagelmıştır. Hilmi Ziya Ülken, Osmanlıların bu esere gösterdikleri büyük ilgiye rağmen tercümesinin çok geciktiğini ifade eder. Bunun sebebini ise eserin tercümesinin oldukça zahmetli olması ve bu ağır işi kimsenin üstüne almak istememesine bağlar.²⁵

Türkiye'de *Tehâfütü'l-Felâsife*'nin tam tercümesi ilk olarak II. Abdülhamid'in isteği üzerine yapılmıştır. Süleyman Hasbî Efendi tercümenin önsözünde, filozofların peygamberlerin getirdiği şeriate muhalif fâsid sözlerini reddetmek ve İslam akaidini beyan etmek için İslam uleması tarafından birçok kitap ve risale yazıldığına dikkat çeker. Bunlar arasında özellikle Hücetü'l-İslam İmam Gazzalî'nin filozofların usûl-i dine aykırı sözlerini çürütmek maksadıyla yazdığı *Tehafutu'l-Felâsife*, anlaşılması güç birçok noktayı aydınlatığı için II. Abdülhamid'in isteği ile "tatlı ve akıcı Osmanlı Türkçesi'ne" tercüme ettiğini ifade eder.²⁶

Yirmi meseleden oluşan eser, 292 sayfadır. Süleyman Hasbî Efendi'nin diğer eserlerine ve dönemine göre oldukça ağır ve süslü bir Türkçe tercih edilmiştir. Âharlı kâğıda yazılarak bordo meşin ciltle ciltlenen eser, 1890/1891 yılında padişaha takdim edilmiştir. Hasbî Efendi, önsözde II. Abdülhamid'in eserini tamimini (yayınlanması) istediğini ifade etse de eser yayınlanmamıştır.

Tehâfütü'l-Felâsife tercümesine Gelenbevizâde Ahmed Tefvik tarafından başlandığı, yarım kalan tercümenin Hasbî Efendi tarafından bitirildiği iddia edilmiştir.²⁷ Ancak Hasbî Efendi eserin önsözünde böyle bir durumdan bahsetmemektedir (Resim 2).

Hasbî Efendi tercümesini takdim etmeden bir yıl önce II. Abdülhamid, Said Paşa'ya (ö. 1914) İslam karşıtı yayınlara karşı verdiği

Resim 2.

Süleyman Hasbî Efendi'nin *Tehâfütü'l-Felâsife* Tercümesinin Önsözü (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No: 4213)

24 Süleyman Hasbî, *Umdetü's-Sâlihîn Fî Terceme-i Gunyetü't-Tâlibîn*, Mukaddime kısmı.

25 Ülken, 1961: 67-68.

26 Serkitabî-i Hazret-i Şehriyârî Süleyman Hasbî, *Terceme-i Kitâb-ı Tehâfütü'l-Felâsife li'l-İmami'l-Gazâlî*: Dibace kısmı.

27 Bursali Mehmed Tahir: 300.

mücadeleden söz etmiştir. Said Paşa, padişaha Mısır'da basılan *Tehâfütü'l-Felâsife*'lerden bahsederek bunlardan birinin Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Hocazade Muslihiddin Efendi (ö.1488) tarafından tercüme edilen eser olduğunu, İslam akaidini aklî ve hikemî delillerle ispat ve takviye ettiğini belirtmiştir.²⁸ Mısır'da basılan bu üç kitabı²⁹ padişahın İslam karşıtı yayınlara karşı verdiği mücadeleye kaynaklık etmesi için tek cilt haline getirerek takdim etmiştir.³⁰ II. Abdülhamid'in, takdim edilen bu *Tehâfüt* nüshaları üzerine Süleyman Hasbî Efendi'yi görevlendirerek tercümeyle başlattığı söylenebilir.

Hasbî Efendi'nin *Risâle-i İttihâdiye li-Saâdet-i Millet'i'l-İslâmiye* isimli neşredilmemiş bir eseri daha vardır.

Görevleri ve Padişahın İstekleri

Hasbî Efendi'nin başlıca görevi kütüphanenin düzeni ve kitapların güvenliğini sağlamaktır.³¹ Padişah ve saray birimlerinin ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde yapılan siparişler sebebiyle kütüphaneye yurt dışından sürekli materyal (kitap, fotoğraf, harita, albüm vs.) akışı olmaktadır.³² Ayrıca Maarif Nezareti tarafından basımına ruhsat verilen kitapların bir nüshası Babiali Kütüphanesi'ne, bir nüshası ise Yıldız Kütüphanesi'ne gönderilmekte, bu şekilde yurt içinden gelen kitaplarla kütüphane envanteri zenginleşmekteydi.³³ Süleyman Hasbî Efendi ve maiyetindeki kitapçıların görevi kütüphaneye dâhil olan eserlere demirbaş numarası vermek, alanına göre tasnifini yapmak ve Kütüphanesi-i Hümayun Esas Defteri'ne kaydetmektir. Süleyman Hasbî Efendi, eserlere kolay erişebilmek için konulara ve dillere göre düzenleme yapmış, büyük boy 22 cilt katalog hazırlayarak padişaha sunmuştur.³⁴ Başlangıçta saray içinde farklı mahallerde muhafaza edilen kitaplar 1893 yılında, Süleyman Hasbî Efendi'nin kitapçılığında döneminde tek çatı altında toplanarak Kütübhâne-i Hümayun'a taşınmıştır (Resim 3).³⁵

İlmiye ricali gibi sarık giyen³⁶ ve sarayda her ay yapılan *Buhârî-i Şerif* hatmini³⁷ zaman zaman icra eden saray kitapçılarının sayısı on beş, on altı civarındaydı.³⁸ Bunlar arasında biyografi konusundaki yetkinliği ile tanınan Fındıklılı İsmet Efendi³⁹ Mustafa Sabri ve Ali Sabri (Kalkandelenli) gibi bugün az çok bilinen simalar bulunmaktadır.

Mabeyn bünyesinde özel bir işleyişe sahip kütüphaneden zaman zaman yabancı devlet adamları ve araştırmacılar da istifade etmiştir. Yıldız Sarayı'nın özel misafirlerinden olup saray kütüphanesini ziyaret edenler kütüphanenin düzeninden, hareket ettirilebilen raflarından ve muhteşem ciltli eserleri yanında "kendi dilinden başka dil konuşmayan" Hasbî Efendi'den de söz etmişlerdir.⁴⁰ Ziyaretçilerin ifadesine göre, kendini kitaplara adayan bu "tatlı ve yaşlı" kütüphaneci, himayesi altındaki kitaplarla gurur duymakta ve kendisinden istenen kitapları bulma konusundaki çabası ile sultanın özel misafirleri üzerinde etki bırakmaktaydı.⁴¹

Hasbî Efendi'nin görevlerinden biri de şehzade ve sultanlara muallimlik etmektir. Vücuduna ârız olan bir rahatsızlıktan ötürü şehzade ve sultanlarla irtibata geçmemesi jurnal edilmişse de II. Abdülhamid, saltanatının ilk yıllarından itibaren ilmini ve şahsiyetini takdir ettiği Süleyman Hasbî Efendi'den vazgeçmemiştir.⁴² Bilgi ve tecrübesinden en çok istifade edenler ise yanında çalışan görevliler olmuştur. Kütüphane görevlilerinden Ali Sabri, Hasbî Efendi'den Arap ve Fars edebiyatı dersleri almıştır.⁴³

Hasbî Efendi'nin bir diğer görevi ise muzır olduğu düşünülerek el konulan kitap ve gazetelerin son kontrolüdür. Posta ve Telgraf Nezareti'nce saraya gönderilen kitapların zararsız olanlarını ayırarak

Resim 3.

Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nin İç Kısmı (İstanbul Üniversitesi Nazir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, 90552/36)

28 Said Paşa bir başka raporunda öğrencilerin İslam inanç esaslarını aklî ve hikemî delillerle öğrenebilmeleri için öğretmenlerin İmam Gazzalî, İbn-i Rüşd ve Hızır Bey'in eserlerinden yararlanmaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Said Paşa'nın, İmam Gazzalî'nin birikiminin maarif ve basında kullanılmak üzere yirminci yüzyıla taşınması konusunda padişahı teşvik ettiği görülmektedir. [Küçük] Mehmed Said Paşa'nın Hatıratı, I: 470.

29 Fatih Sultan Mehmed'in isteği ile Hocazade Muslihiddin Efendi'nin (ö. 1488) yazdığı Tehâfütü'l-Felâsife, İmam Gazzalî'nin Tehâfütü'l-Felâsifesi ve İbn-i Rüşd'ün Tehâfütü'l-Tehâfütü'ü ile birlikte Kahire'de 1302, 1319 ve 1321 yıllarında basılmıştır. Said Paşa'nı takdim ettiği kitaplar 1302 yılında basılan nüshalar olmalıdır.

30 BOA, Y. EE, 82/35, 15 Rebiulevvel 1308 (29 Ekim 1890).

31 Pakalın, 1993: 284.

32 Sipariş yoluyla Fransa'dan temin edilen kitaplar hakkında bk. Hızlı, 2020: 267.

33 BOA, MF.MKT, 992/37.

34 Karatepe, 2013: 544-545.

35 Karatepe, 2013: 544.

36 Semih, Mümtaz S. 1948: 5.

37 Yıldız Sarayı'nda Ramazan ayında Başmabeynci Hacı Ali Paşa'nın dairesinde ulema tarafından gece vakti Buhârî-i Şerif okunur, Cuma günü Yıldız Hamidiye Camii'nde Sahih-i Buhârî hatmi yapılırdı. Ayrıca Şifa-i Şerif okunur ve ayda bir hatmi yapılırdı. Nurali bin Hasan, 2021: 213-214.

38 BOA, Y.PRK.SGE, 8/107, 28 Zilkade 1307 (29 Mart 1900).

39 İbnülemin Mahmud Kemal, Kemâlü'l-İsme: 3-40.

40 Mabeyn Mütercimi Örikağasızade Hasan Sırrı Bey, uzun yıllar görev yaptığı ve işi dolayısıyla sık uğradığı kütüphanenin düzensiz, kütüphane çalışanlarının yeterli bilgi seviyesine sahip olmadıklarını ileri sürmüştür. Örikağasızade Hasan Sırrı: 160-161

41 Müller, 2010: 48.

42 "Serkitabî Hasbî Efendi'nin iki eli tuzlu balgam illetine mübtelâ olduğundan dairesinde otururken bez ile sarılı ise de sultan efendilerle derse girerken çıkararak giriyor. Hâlbuki istihbarata nazaran Hasbî Efendi'nin bu hastalığı bulaşıcı olduğundan ve böyle bulaşıcı hastalığı olanların sultan efendilerin nezdine gitmesi padişahımızca tecviz buyurulmayacağından bu hususu zatinalinize arz ederim." BOA, Y.PRK.BŞK, 37/76, 6 Rebiulevvel 1312 (6 Eylül 1894).

43 Özen, 2016: 186.

Kütübhâne-i Hümayûn envanterine kaydetmiş, zararlı olduğuna hükmettiklerini ise yakılmak üzere külhana göndermiştir.⁴⁴

Hasbî Efendi, İstanbul'un kitap sevenleri arasında da meşhurdur. Bir kısmı ile dostluğu vardır. *Sefîne-i Sâfî* müellifi Ahmed Safi Bey (ö. 1926) bunlardan biridir:

"Hasib Bey⁴⁵ nâmında ahibbâmızdan bir zât vardı. Türk tarihinde mezkûr olan eslâftan pek çok zevâtın terâcim-i ahvâlini bilir ve bu cihette malumat-ı vâsî'ası vardı. Abdülhamid-i Sâni'nin kitapçısı oldu. İsviçre'de toplanan tarih encümenine⁴⁶ Devlet-i Osmaniye tarafından matlubu veçhile tarih-âşina kimse bulunamadığından bu zât gönderildi. Bizde müverrih yetişmediği gibi tarih bilen de nadirdir. Nadir ise ma'dûm hükümdedir. Her ne ise Rehnümâ-yı Kostantiniye'yi yazmakla meşgul olduğumuz sırada Şâir Nefî'nin ve Matbaacı İbrahim Müteferrika'nın merkadlerini bilip bilmediğini Hasbî Bey'den sormuş idim. Bilemedi. Nefî'nin merkadi Babiali'de olduğu Sefinemizin on üçüncü nüshasında yazmış idim (11 Kasım 1922)."⁴⁷

Polisiye roman okumayı ve dinlemeyi seven II. Abdülhamid, Türk romancılığının henüz emekleme devrinde olduğu bir zamanda, bu ihtiyacını tercüme eserler yoluyla gidermiştir. Fransız hikâyecilerinden Emil Gaburyo'nun cinaî ve zabıtaya ait romanları⁴⁸ yanında Xavier de Maistre, Fortune'de Boisgobey, Pierre Zaccane, Paul Leval, Eugène Sue, Emile Gaborieu, Maurice Leblanc'ın meşhur karakteri Arsène Lupen ve bir İngiliz klasiği haline gelen Sherlock Holmes'ü seven⁴⁹ padişaha, bu eserler yatak odasında ve paravan arkasında roman okumaya memur kişiler tarafından okunmuştur.⁵⁰ Padişah için tercüme edilecek kitapları seçen ve üslupları yerinde mütercimler temin eden görevlilerden birisi Serkitabî Hasbî Efendi'dir. Hasbî Efendi, yaptığı tercümelemlerle dikkat çeken dönemin genç yazarlarından *Servet-i Fünun* gazetesi sahibi Ahmed İhsan (Tokgöz)'e saray için tercüme yapmasını teklif etmiştir:

"[Mabeynci] Emin Bey tarafından çağrılmazdan birkaç ay evvel⁵¹ bir gece yine böyle kırmızı kanatlı süvariler gelip beni yataktan kaldırmışlar, sizi kitapçıbaşı istiyor, diye Yıldız'a götürmüşlerdi. Bu, Yıldız'a ilk gidişimdi. Sarayın ücra bir köşesinde ayrı bir dairede çok fena döşenmiş bir odada, mangalının başında bir pösteki üzerine oturmuş, yere kahve takımını dizmiş olan başı takkeli bu kitapçıbaşının yanına beni soktukları zaman:

- Roman tercüme eden Ahmed İhsan Efendi, dediler.

Kendimi hayretlerden kurtaramıyor ve acaba korkmalı mı yoksa şaşmalı mı diye karar veremiyordum. Kitapçıbaşı:

- Otur evlat! Dedi.

Yanımdaki minder üzerinden gayr-ı mücelled ve yeşil kaplı altı cilt Fransızca kitabı aldı. Bunları benim oturduğum tarafa birer birer fırlatarak:

- Bunlar tercüme olunacak! Dedi.

Kucağıma, ayağımın dibine havadan uçup gelerek düşen bu ciltler Fransız müellif-i mahudu Xavier de Montépin'in "Haşmetpenah Para!" ünvanlı romanı idi. Bu ne? Bu kitapları neden tercümeye davet olunuyorum? Xavier de Montépin'in romanını ben tercüme edersem kim basacak? Zihnim şu noktaları halle muvaffak olamadan kitapçıbaşı efendi:

- Şurada rafta müsveddelik kâğıtlar var. Onlardan bir deste al, haydi bakayım git. Haftada bir cilt isterim ha, yoksa hakkında fena olur!

Emrini ilave eyledi. Saray-ı padişahîde bana verilen şu "Haşmetpenah Para!" ünvanlı Fransızca roman ciltlerini ve müsveddelik kâğıtları koltuğuma aldım; mütehayyirâne bir selam verdim, dışarı çıktım. Eve geldiğim zaman sabah yaklaşıyordu."⁵²

Tarih, ilm-i nücum, dinî bilgiler, tıp ve eczacılık merakı ile bilinen II. Abdülhamid, zaman zaman bazı konuların araştırılması için Hasbî Efendi'ye özel görevler vermiştir. Bir defasında Hasbî Efendi'ye verdiği görevden hareketle onun tarih bilgisini övmüştür:

"Hakikaten bende daha küçük yaşımdan itibaren tecessüs vardır. Bazı şeylere pek dikkat ederim. İstanbul'da Mevlevihanekapısı semtlerinde iskân eden bir kısım halk vardır ki onların ekserisi erbâb-ı sanattır. Kimisi Uzunçarşı'da, kimisi Kapalıçarşı'da birer muhtelif sanat erbabıdır. Bunlara dikkat edilirse hepsi kara gözlü, kaşlıdır. Birbirlerine benzerler. Birbirine benzemelerinin sebebi hariçten kız almazlar. Beynlerinde tezevvüç ederler. Buranın [Selanik'in] dönme denilen taifesi gibi. Bu keyfiyet pek merakımı mücip olmuş idi. Kütüphanemde tarih kitapları vardı. Bir de tarihe âşina bir kitapçımız vardı. Ki biz ona ayaklı kütüphane veya tarih ismini verirdik. Bu erbab-ı sanayi hakkında tarihte bir tabir olup olmadığını tetkik etmesini kendisine söyledim. Bir yerde kaydını bulmuş. Meğer pek eski zamanda, ecdadım Venedik'i feth ü teshir ettikleri hengâmda pek çok esir almışlar. İstanbul'a getirmişler. İşte o esirler o mahalde iskân edilmişler. Memleketlerindeki ahlak, âdât, sanayii muhafaza etmişler. O zamanlar bazı Venedik kızlarının güzelleri de dâhil-i harem-i saray olmuşlar. Şer'an cevaz varya... Kimi İslam olmuş, kimi bulunduğu dini muhafaza etmiş. Silsilemizde birçok var. Her milletten, Macarlardan vesâireden dâhil-i harem-i saray olmuş zevcât var. Osmanlılar öteden beri cengâverlikle vakit geçirmişler. Cengâverlikten gayri mesleği hidemât-ı süfliyeden addetmişler. Keşke öyle olmasaydı

44 Posta ve Telgraf Nezareti'nce saraya gönderilen 802 kitap arasından zararsız olduğu düşünülerek Kütübhâne-i Hümayun envanterine kaydolunan 183 kitap ve gazetenin listesi için bk. BOA, Y.PRK. SGE, 770.

45 Hasbî Bey'den bahseden birçok kaynakta ismi yanlışlıkla Hasib olarak zikredilmektedir.

46 Yaptığımız araştırmalarda Hasbî Bey'in İsviçre ya da başka ülkelerde düzenlenen kongrelere katıldığına dair bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır.

47 Ahmed Safi: 3154.

48 Örikağasızade Hasan Sırrı: 141-142.

49 Üyepazarı - Çavaş, 2002: 97-116; Üyepazarı, 2011: 102-107.

50 Osmanoğlu, 2013: 36; Mayakon, 2010: 96-97; Şehsuvaroğlu, 1951: 1008.

51 Ahmed İhsan Bey bu olayı *Servet-i Fünun*'ün ilk nüshaları yayımlandıktan sonra yaşamıştır. *Servet-i Fünun*'ün ilk nüshası 27 Mart 1891 tarihinde yayımlandığı hesaba katıldığında hadisenin 1891 yılının ilk altı ayı içinde geçtiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ahmed İhsan'ın muhatap olduğu kitapçıbaşı, 3 Ocak 1891'de bu göreve terfi eden Hasbî Efendi'dir.

52 Ahmet İhsan: 66-67.

daha iyi olurdu ya! Öyle olmuş. Sanayii, ticareti hidemât-ı süfliyeden tanımışlar. Bunun için bu cihetlerde terakki edememişler. İşte Venedik üserası İstanbul'da her biri bir sanat tutmuş. İstanbul'un sanayi ve ticaretini kâmilen ellerine almışlar. Hâlâ şimdide kadar o mahallelerin halkı eski sanatlarını, âdetlerini muhafaza etmektedirler ki sebebi bu olduğunu da tarih yazıyor diye bize o ayaklı kütüphane dediğimiz zat söylemiş idi.⁵³

Merak ettiği konuları, hatırına gelen şeyleri “ayaklı kütüphane” dediği kitapçıbaşı Hasbî Efendi'den sorup araştırmasını isteyen II. Abdülhamid, Osmanlı'nın kuruluşunun 600. yılı münasebetiyle, Anadolu'yu mesken tutan ilk atası Ertuğrul Gazi hakkında tarih kitaplarının yazdıklarını merak edip bu konuda bir araştırma yapmasını istemiştir. Hasbî Efendi yaptığı araştırmayı yazıya dökerek, “Cennetmekân Ertuğrul Gazi hazretlerinin Asya-yı Vustâ'dan hicretle Karahisar ve civarına sûret-i teşriflerine dair tarihlerin müttefikân itâ etmekte oldukları malumatın hülasası” başlığıyla sultana takdim etmiştir (Resim 4).⁵⁴

Sonuç

Yıldız Sarayı Kütüphanesi'nde nadide eserler arasında çeyrek asır çalışan Süleyman Hasbî Efendi, yaygın olarak yapılan iki hataya maruz kalmıştır: Biri, isminin telaffuzudur. Abdülhak Şinasi Hisar'ın Fahim Bey'i gibi, babası Hasbî Efendi'ye insanların karıştıracığı bir isim vermiştir. Yaşarken olduğu gibi ölümünden sonra da birçok kaynak ondan “Hasbî” yerine “Hasib” diye söz etmiştir.

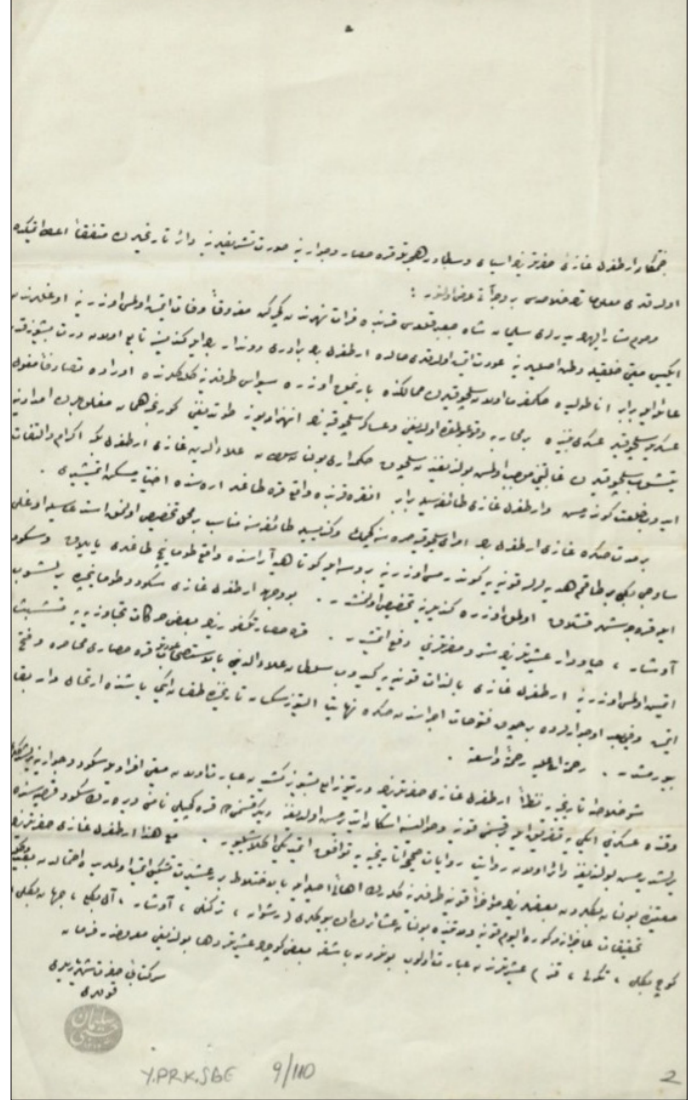
Bir diğer talihsizliği ise mesleğinin ismidir. Yıldız Sarayı'nın en prestijli görevi şüphesiz başkâtiplikti. Literatürde “serkâtib” olarak geçen bu unvan ile Süleyman Hasbî Efendi'nin görevi olan ve kitapçıbaşı anlamına gelen “serkitâbî” ünvanı, hakkındaki sınırlı sayıdaki kaynağın birçoğunda karıştırılmaktadır.

Hasbî Efendi'nin İslam dünyasında ün kazanmış, asırlarca okunmuş Arapça eserleri Türkçe'ye tercüme etmesinin arkasındaki dinamikler dikkat çekicidir. Bazı tercümeleri II. Abdülhamid'in direktifi ile yapmıştır. Hasbî Efendi'yi tercüme için harekete geçiren başlıca dinamik ise Arapça eserleri, mensup olduğu milletin diline aktararak Türkçe okur-yazar kitlelere ulaşmasını sağlamaktır. Bunu yaparken Türkçe hakkında “zebân-ı şîrîn-beyân-ı Türki/ Tatlı ve akıcı Türk dili” ifadesini kullanması, Türkçe zevkini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Fakat buradaki Türkçe zevki, Tanzimat sonrası Türkçe eğitim veren okullar, gazeteler ve millî akımların etkisi ile ortaya çıkan ve giderek sadeleşen Türkçe bilincinden etkilenmiş gözükmemektedir.

Abdülkadir Geylanî'nin kişiliğine ve eserlerine verdiği önem, Süleyman Hasbî Efendi'nin tarikaten Kadîrî olduğunu göstermektedir. II. Abdülhamid'in de Kadîrî Tarikati'ne mensup olduğu ve Abdülkadir Geylanî'nin Bağdad'daki türbesine hizmet ettiği bilinmektedir. Hasbî Efendi, *Günyetü't-Talibîn*'i II. Abdülhamid'in isteği üzerine tercüme etmiş, Abdülkadir Geylanî'den tercüme ettiği diğer eserleri II. Abdülhamid adına yayınlamıştır. İkili arasındaki bu arz-talep durumu, II. Abdülhamid'in tasavvufi eğiliminde Süleyman Hasbî Efendi'nin katkısı olduğunu akla getirmektedir.

II. Abdülhamid'in, İmam Gazzalî'nin *Tehafütü'l-Felasife* isimli eserini tercüme ettirmesi, felsefe tarihine olan ilgisinden ziyade halife ünvanının gereklerinden biri olan İslam karşıtı yayınlara karşılık verme düşüncesinin ürünüdür. Said Paşa'nın Mısır'da basılan üç *Tehafüt* nüshasını, padişahın İslam karşıtı yayınlara karşı verdiği mücadeleye kaynaklık etmesi için takdim ettiği dair ifadeleri bu düşünceyi desteklemektedir.

II. Abdülhamid'in ilk kitapçıbaşısı Gelenbevîzâde Ahmed Tefvik Efendi, İlmiye mesleğindeki şöhreti kadar Fransızca bilgisi ile öne çıkan bir âlimdir. Son kitapçıbaşı Süleyman Hasbî Efendi'nin medrese icazetli bir Mülkiyeli olması dikkat çekicidir. Saray kütüphanesine girişte el-sine-i selâseye (Türkçe, Arapça, Farsça) vukûf ve geleneksel ilimlerde yetkinlik gibi özellikler arandığı anlaşılmaktadır. Çalışanlarda aranan bu özelliklerin, Kütübhâne-i Hümayûn'un çalışma tarzı, birikimi ve tasnifi gibi hususlara etki ettiği söylenebilir.

Resim 4.

Süleyman Hasbî Efendi'nin II. Abdülhamid'in isteği üzerine Ertuğrul Gazi'nin Anadolu'yu Yurt Tutuşu ile İlgili Hazırladığı Rapor (BOA, Y.PRK.SGE, 9/110)

53 Âtîf Hüseyin Bey: 96-97.

54 “Ertuğrul Gazi'nin pederi Süleyman Şah, Caber Kalesi yakınında Fırat Nehri'nden geçerken boğularak vefat etmişti. Oğullarından ikisi, maiyetleriyle vatan-ı asilherine dönmüş, Ertuğrul Bey biraderi Dündar Bey ile kendisine tâbî dört beş yüz aile ile beraber Anadolu'da hükümlerini alan Selçuklular'ın memleketinde barınmak üzere Sivas taraflarına geldiklerinde orada tesadüfen Moğol askerleriyle Selçuklular arasında bir muharebe olduğunu ve Selçuklu askerinin yenilgiye yüz tuttuğunu görünce hemen mağlupların imdadına koşarak Selçuklular'ın gâlip gelmesini sağlamışlardı. Bunun üzerine Selçuk hükümdarı Sultan Alaaddin, gazi Ertuğrul Bey'e ikram ve iltifat edip hil'at göndermiş ve Ertuğrul Gazi taifesiyle beraber Ankara yakınlarındaki Karadağlar arasına yerleşmiştir. Bir müddet sonra gazi Ertuğrul Bey, Selçuklu beyleri sırasına geçmek ve kendisiyle taifesine münasip bir yurt istemek arzusuyla oğlu Savcı Bey'i birtakım hediyelerle Konya'ya göndermiş. Bursa ile Kütahya arasındaki Domanç dağları yaylak, Söğüt ile Karacaşehir kırsak olarak verilmiştir. Bu şekilde Ertuğrul Gazi Söğüt ve Domanç'te yerleşip Avşar, Çavdar aşiretlerinin şer ve mazarratlarını def etmiştir. Karahisar tekfurunun bazı tecavüzkâr hareketlere girişmesi üzerine Ertuğrul Gazi bizzat Konya'ya gidip Sultan Alaaddin'in desteğini alarak Karahisar'ı muhasara ve fethetmiştir. Bundan sonra oralarda birçok fetih icra etmiş, nihayet 680 tarihinde 92 yaşında irtihal etmiştir. Rahmetüllahi rahmeten vâsia.” BOA, Y.PRK.SGE, 9/110.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflict of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı

BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri (DH.SAİD), 146/138; 156/199.

BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 1360/23

BOA, İrade Hariciye (İ.HR), 284/17634.

BOA, Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT), 992/37

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), 1092/40.

BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y. EE), 82/35.

BOA, Yıldız Esas Evrakı Defterleri (Y.EE.d), 1115.

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV), 313/117.

BOA, Yıldız Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 16/72; 37/76.

BOA, Yıldız Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.SGE), 7/70; 8/107; 9/2; 9/110.

BOA, Yıldız Perakende, Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM), 26/11

Ahmed Safî, Sefine-i Safî, Cerrahpaşa Tıp Tarihi Enstitüsü, no: 2096.

Serkitabî-i Hazret-i Şehriyârî Süleyman Hasbî, Terceme-i Kitâb-ı Tehâfütü'l-Felâsife Li'l-İmami'l-Gazâlî, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi (ÜK), Türkçe Yazmalar, no: 4213.

Yayınlanmış Eserler

Abdülkadir Geylanî. *Delâil-i Abdülkadir Geylanî Salavât-ı Kübrâ Tercüme ve Şerhi*. (haz. A. Coşkun). 2012, İstanbul: Çelik Yayınevi.

Ahmet İhsan. *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*. 1930, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi.

Ali Said. *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*. (haz. A. N. Galitekin). 1994, İstanbul: Nehir Yayınları.

Âtîf Hüseyin Bey. *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri*. (haz. M. Hülâgu). 2013, İstanbul: Timaş Yayınları.

Babaoğlu, R. (2020). *Mekteb-i Mülkiye (1859-1960) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bilimsel ve Kültürel Modernleşmenin Kurumsallaşması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. (haz. M. A. Y. Saraç). Ankara: TÜBA Yayınları. 2016, Ankara.

Çankaya, M. A. (1968-1969). *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. Ankara: Mars Matbaası.

Hızlı, K. (2020). *Paris Büyükelçisi Salih Münir Paşa'nın (Çorlu) Hayatı ve Faaliyetleri (1857-1939)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hisar, A. Ş. (1996). *Fahim Bey ve Biz* İstanbul: Bağlam Yayınları.

İbnülemin Mahmud Kemal. *Kemâlü'l-İsme*.1328, İstanbul: Ruşen Matbaası.

"İrtihal". İkdâm. Numara: 5302. 15 Şubat 1324.

İşli, N. (1994). "Edirnekapı Mezarlığı". *TDV İslam Ansiklopedisi*, X, 448-449.

Karatepe, T. Ç. (2013). "Yıldız Sarayı Kütüphanesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLIII, 544-545.

Mehmed Said Paşa. *[Küçük] Mehmed Said Paşa'nın Hatıraları*. (haz. M. Gündüz), 2019, İstanbul: Ketebe Yayınları.

Mayakon, İ. M. (2010). *Mâbeyn Kâtibinin Kaleminden Abdülhamid ve Çevresi Yıldız'da Neler Gördüm*. İstanbul: DBY Yayınları.

Müller, G. A. (2010). *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul'un Saltanatlı Günleri*. (çev. H. B. Kara), 2021, İstanbul: Dergah Yayınları.

Nuralı bin Hasan. *Sultan Abdülhamid'in Sarayı'nda Bir Tatar Müderrisin İstanbul, Bursa ve Surre Alayı ile Hac Hatıraları (1906-1907)*. (çev. Ö. H. Özalp). İstanbul: İşaret Yayınları.

Osmanoğlu, A. (2013). *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Örikağasizade Hasan Sırrı. *Sultan Abdülhamid Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*. (haz. A. A. Yörük). 2007, İstanbul: Dergah Yayınları.

Özen, O. (2016). "Yıldız Kütüphanesini (Kütübhâne-i Hümayûn) Yağmadan Kurtaran Kütüphaneci Kalkandelenli Sabri Efendi". *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplum ve Siyaset*. (ed. Ali Okumuş-Ali Murat Kurşun). İstanbul: Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği Yayınları. 183-196.

Pakalın, M. Z. (1993). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Semih, Mümtaz S. (1948). "Eski Hatıralar", *Akşam*, 9 Ağustos.

Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Seyyah Mehmed Emin. İstanbul'dan Asya-yı Vusta'ya Seyahat. (haz. A. M. Darga). 2007, İstanbul: Everest Yayınları.

Süleyman Hasbî. *Kitâb-ı Mirkât-ı Merâtib-i İlm-i Ledünnî Fî Menâkıb-ı Abdülkâdir-i Geylânî*. 1300, İstanbul: Matbaa-i Osmâniye.

Süleyman Hasbî. Şerh ve Terceme-i Delâil-i Abdülkâdir Geylânî. 1306, İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.

Süleyman Hasbî. *Tafsîl Li-Tavzîhi'l-Kavâid-i'l-Fikhiye ve'l-Usûliye Fî Evvelî'l-Mecelleti'l-Ahkâmî'l-Adliye*. 1297, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

Süleyman Hasbî. *Umdetü's-Sâlihîn Fî Terceme-i Gunyetü't-Tâlibîn*. 1303, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.

Şehsuvaroğlu, H. Y. (1951). "Abdülhamid'in Yıldız'daki Hususi Dâiresi ve Oradaki Yaşayış Tarzı". *Resimli Tarih Dergisi*, II, 1005-1009.

Ülken, H. Z. (1961). "Gazalî'nin Bazı Eserlerinin Türkçe Tercümelere". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX, 59-69.

Üyepazarıcı, E. - Çavaş, R. (2002). "II. Abdülhamid'in Polisiye Roman Merakı ve Çevirttiği Polisiye Romanlar". *Müteferrika Kitabiyat Dergisi*, II, 97-116.

Üyepazarıcı, E. (2001). "Romanları Paravanın Arkasından Dinliyordu". *Atlas Tarih*, III, 102-107.

Structured Abstract

Although Süleyman Hasbî Effendi made the first full translation of Imam Gazzalî's work named *Tehâfütü'l-Felâsife* in Turkish, his life and activities have been overshadowed until now. With this study, the biography and works of the chief librarian Süleyman Hasbî Effendi were revealed and the dynamics behind his transition from administrative duties to palace librarian and his activities in the field of librarianship were examined.

Depicting the cultural richness of the Abdülhamid II period, Yıldız Palace Library contained precious treasures with nearly thirty thousand works. The administration of this library, which is valuable regarding their book art and rich in content, was under the responsibility of the chief librarian.

The Sultan selected the librarians from among the distinguished scholars of his time. One of his first actions, when he ascended the throne, was to appoint Gelibevîzâde Ahmed Tevfik Efendi (d. 1891) as the chief librarian on September 23, 1876. Ahmed Tevfik Efendi with his knowledge of philosophy, Fındıklılı İsmet Efendi (d. 1904) from palace librarians with his proficiency in biography, and the subject of our article Süleyman Hasbî Effendi came to prominence with his experience in Arabic sciences.

Süleyman Hasbî Effendi's primary task was to ensure the order of the library and the security of the books. There was a constant flow of materials (books, photographs, maps, albums, etc.) to the library from abroad due to the orders made for the interests and needs of the Sultan. Süleyman Hasbî Effendi's other task was the final control of books and newspapers captured, which were considered to be harmful.

Abdülhamid II, who liked to read and listen to detective novels, was supplying this need with translation works. Süleyman Hasbî Effendi was one of those who selected the books to be translated for the Sultan and provided the appropriate translators for their style. Abdülhamid II would ask Hasbî Effendi, the chief librarian who he called as a "walking encyclopedia", to inquire about the topics he was intrigued about and the things that he recalled, and on the occasion of the 600th anniversary of the Ottoman Empire, he wondered what history books had written about his first ancestor, Ertuğrul Gazi, who settled in Anatolia and asked him to do a research on this subject. Hasbî Effendi wrote down his research and presented it to the sultan. In addition to his librarian duties, Hasbî Efendi has been a scholar of princes and sultans.

Yıldız Palace Library is important for the history of librarianship with the collection it held as well as for the education, accumulation and working orders of the librarians engaged in library affairs. Süleyman Hasbî Effendi, known for his competence in fiqh, sufism and Arabic sciences, was a prominent person with his education, official duties and activities in the palace library. His translations in sufism and the philosophy history provide remarkable data on the spiritual world and interests of Abdülhamid II.

The importance Hasbî Effendi attached to Abdülkadir Geylanî's personality and works indicates that Hasbî Effendi was a member of Qadiri tariqa. It is recognized that Abdülhamid II was also a member of the Qadiri tariqa and served the grave of Abdülkadir Geylanî in Baghdad. Hasbî Effendi translated *Gunyetü't-Talibîn*, work of Abdülkadir Geylanî, upon the request of II Abdülhamid. He published other works he translated from Abdülkadir Geylanî on behalf of Abdülhamid II. This supply-demand situation between the two suggests that Hasbî Effendi contributed to the sufic tendency in Abdülhamid II.

The translation of *Tehafütü'l-Felasife*, which is Imam Gazzali's prominent work, was a product of the idea of responding to anti-Islamic publications, which was a requirement for title of khalifa, rather than his interest in the history of philosophy. Said Paşa's statements that he presented three copies of *Tehâfüt* printed in Egypt to provide a source of the Sultan's struggle against anti-Islamic publications support this idea.

The dynamics behind Süleyman Hasbi Effendi's translation of centuries-old Arabic works into Turkish, which have gained fame in the Islamic world, are remarkable. He did some translations under the directive of Abdülhamid II. The major dynamic that motivated Hasbî Effendi for translation was to translate Arabic works into his native language, Turkish, and reach a wider audience. In doing so, it is significant in regard to his Turkish pleasure that he used the expression of "sweet and fluent Turkish language" about Turkish. However, the Turkish pleasure here does not seem to be influenced by the gradually simplified Turkish consciousness, which emerged under the influence of schools that provides Turkish education, newspapers and nationalist movements after Tanzimat period.

Gelenbevîzâde Ahmed Tevfik Effendi, the first chief librarian of Abdülhamid II, is a scholar who stands out with his knowledge of French as well as his reputation in the Ulema class. It is noteworthy that Süleyman Hasbî Effendi, the chief librarian, was a political science graduate with a madrasah diploma. It is understood that to work for palace library, qualifications such as being of Ulema class origin, knowing Arabic, Persian and Turkish and competence in traditional sciences are sought. It can be said that these characteristics, which are sought in employees, affect aspects such as the working style, accumulation and classification of the Yıldız Palace Library.